

EGY ANGOL A XVIII. SZÁZADI M

A XVIII. század végén Magyarország helyzete és szerepe némiképpen *megváltozott* Európában. *II. József* (1780–1790) trónra léptével a *feudális abszolutizmusnak új korszaka* kezdődött a Habsburg-birodalomban, s ezt a történettudomány gyakorta a *felvilágosult* jelzővel illeti. A jelző *annyiban helyes*, hogy *II. József* valóban megpróbálta rendezni a paraszt-ság helyzetét, igyekezett csökkenteni az egyház politikai befolyását, fontos lépéseket tett az oktatás javítására stb.

A császár rendeletei azonban birodalomszerte *makacs ellenállásba* ütköztek, főként a magyar nemességnek a feudalizmust ősi, „*werbőczyánus*” formájában konzerválni akaró részében. A legnagyobb és legáltalánosabb felzúdulást — s ez érthető — az 1784. évi *nyelvi rendelet* okozta: ez az addigi latin helyett Magyarországon is a németet tette meg hivatalos nyelvvé. A megyék és a városok tiltakoztak, feliratot küldtek Bécsbe, a nemesség tüntetően magyaros ruhákat kezdett viselni, szakállt növesztett, magyarul beszélt...

II. József reformjai tulajdonképpen *megvalósíthatatlanok* voltak az adott történelmi helyzetben, hiszen a birodalomban — és különösen Magyarországon — nem volt a nyugati országokéhoz hasonló *polgárság*, amely elképzeléseit hathatósan támogatta volna. Ez időben jutott el azonban hazánkba a *felvilágosodás* és a *francia forradalom* eseményeinek szele, megélenkült a szellemi élet és a politika iránti érdeklődés. Értelmiségünk legkiválóbbjai, a politikus *Hajnóczy*, a közigazdász *Berzeviczy* Gergely, az író *Kazinczy* Ferenc és a többiek megértették a *Batsányi* János fogalmazta gondolatot: „Vigyázó szemetek Párisra vessétek!”

De így volt ez fordítva is: a bécsi udvarral szemben álló Magyarország ugyancsak fölkelte *Nyugat-Európa érdeklődését*. Például a megerősödött és hatalmát növelni szándékozó *Poroszor-*

szág vagy a nemzetközi erőegyensúly fenntartására törekvő *Anglia* hasznos eszközt láttak benne *Bécs* uralmi céljainak ellensúlyozására.

Robert Townson könyve

Egyebek között ez a magyarázata annak, hogy cikkünk főszereplőjét, *Robert Townson* (taunson) angol természettudóst, az *edinburgh-i Királyi Társaságnak* (a skótok tudományos akadémiajának) a tagját *III. György* angol király egyik minisztere, *Henry Dundas* (dandesz), s a nagy múltú és hatalmú *Kelet-Indiai Társaság** megbízta Magyarország földterítésével (az úthoz szükséges anyagiakat szintén *Dundas* és a *Társaság* teremtetten elő). *Townson* tehát a régebbi angol utazóktól eltérően nem a pusztá kíváncsiságtól sarkallva jött Magyarországra, hanem azzal a *határozott céllal*, hogy megismerje az ország gazdaságát, természeti kincseit, népeit, s hogy felmérje politikai hangulatát.

De a tapasztalatait összegezve, *Londonban* 1797-ben megjelent könyvében — a címe: *Utazások Magyarországon, valamint rövid beszámoló Bécsről 1793-ban* — elkeseredetten írta, hogy a *Kelet-Indiai Társaság* félretette kutatóútja eredményeit. *A Dundasnak* szóló ajánlásban mégis megcsillan a remény, hogy miniszter megbízója — úgymond — nem fog így cselekedni, lévén „egy felvilágosult ország” államférfia, s annyiival inkább sem, mert magyarországi útjának eredményeit *Britannia* még *hasznosíthatja*, s az sem lehetetlen, hogy az ország az *angol minisztérium érdekeltségi körébe* fog tartozni.

A nagy alakú, ötszáz oldalnál terjedelmesebb könyvet *Magyarország térképe* vezet be. Ezt a szerző *Korabinszky* János Mátyásnak a korban híres történelmi, gazdasági és földrajzi „lexikonjából” vette át. A térkép pontosan jelöli — *Townson* fordításában angolul

OL TUDÓS MAGYARORSZÁGRÓL

A Korabinszkytól átvett térképnek a fővárost és környékét ábrázoló részlete

— az ország területén élő *nemzetiségeket*, az *ásványi kincseket* (a köztetani jelzések a szerző saját kutatásai alapján készültek), a *hideg és a meleg forrásvizeket*, a *postautakat*, s feltünteteti a *tájegységek jellegzetes állatait*. A könyvet a *rovarokról és a növényekről* szóló *rajzos függelékek*, *ásványtani eligazító és tárgymutató* zárják. A *remek illusztrációk* Townsont dicsérik.

Bécsből Budáig

Townson közvetlenül Bécsből indult hazánk fölfedezésére. Ott megpróbálták

lebeszélni útitervéről, mondván, hogy „csak szép időben okos dolog egy olyan országban utazni, amely még mindig szinte ősi, természeti állapotában van, s amelynek lakói még félig vadak”. Miután azonban Bécsben megismerkedett néhány magyarral, akik igen kedvesek voltak hozzá, s ajánlólevelekkel látták el, rá kellett ébrednie, hogy a Magyarországot kedvezőtlen színben mutató híresztelések a *nemzeti gyűlölködésből* származnak.

Első *politikai jellegű megfigyelését* Townson még Bécsben tette. Beszámol ugyanis arról a *rendeletéről*, amelyben az osztrák kormány megtiltotta, hogy francia állampolgár a birodalom területén tartózkodjon — a fővárosnak és közvetlen környékének a kivételével, ahol az osztrákok alapos megfigyelés alatt tartották a francia földről érkezetteket. Mindez nem meglepő, hiszen 1793-at írtak, Franciaországban ez az esztendő volt a forradalom tetőpontja, a reakciós Habsburg-hatalom tehát érthető módon minden tőle telhetőt megtett a forradalmi eszmék beszívargása ellen. (Félelme nem is volt alaptalan, gondoljunk csak Martinovicznak és a magyar jakobinusoknak a mozgalmára!)

Townson első útja *Széchenyi Ferenc* grófhoz vezetett, s az nagyon barátságosan fogadta. „Családjában alkalmam volt megfigyelni, hogy a magyar nemességnek milyen kiváló nyelvtelisége van. A gróf tíz év körüli, szép kisfia ugyanis pontosan és folyékonyan beszélt magyarul, németül, latinul, franciául és olaszul... Ebéd után a gróffal egyik birtokára, Cenkre mentünk. A gróf ugyanis meg akarta mutatni a magyar mezőgazdaságot és a falusi életet. Az uradalom szép és igen nagy, hanem a kastély meglehetősen rossz állapotban van... A gróf megmutatta könyv- és térkép-gyűjteményét, valamint igen értékes magyar régipénz-gyűjteményét.” (Széchenyi Ferenc később, 1802-ben a nem-

zetre hagyományozta könyvtárát és gyűjteményeit, lerakva ezzel a mai *Széchenyi Könyvtár* és a *Nemzeti Múzeum* alapjait.)

Győrbe igyekezvén *Festetich Ignác* gróffal találkozott, „aki, mint sok más honfitársa, szakállt növesztett II. József uralkodása alatt, s egyike volt azoknak, akik a császár despotikus rendeleteit a legbátrabban ellenezték”. *Tatára* érve *Mátyás* király egykori kastélyának romjaival ismerkedett, s eltűnődött, mennyire igazuk van a magyaroknak, amikor azt mondogatják: „*Mátyás* uralkodása idején hatalmas és félelmetes nemzet voltunk, s most csupán Ausztria egyik provinciája vagyunk.” *Esztergomban* örömmel és meglepetéssel találkozott egy honfitársával — úgy tűnt föl neki, hogy *Donner* őrnagy mindörökké letelepedett Magyarországon. *Esztergomból* gyalog indult *Visegrádra*. Ahogyan leírja a települést és a várat, az kísértetiesen hasonlít a *Bonfini*től több mint háromszáz évvel korábban írottakhoz; nem lehetetlen, hogy ismerte *Bonfini*nek *Magyarország történetéről* szóló művét, vagy hogy esetleg magyar ismerősei beszéltek neki róla. Történelmi ismereteit itt csillantja fel először.

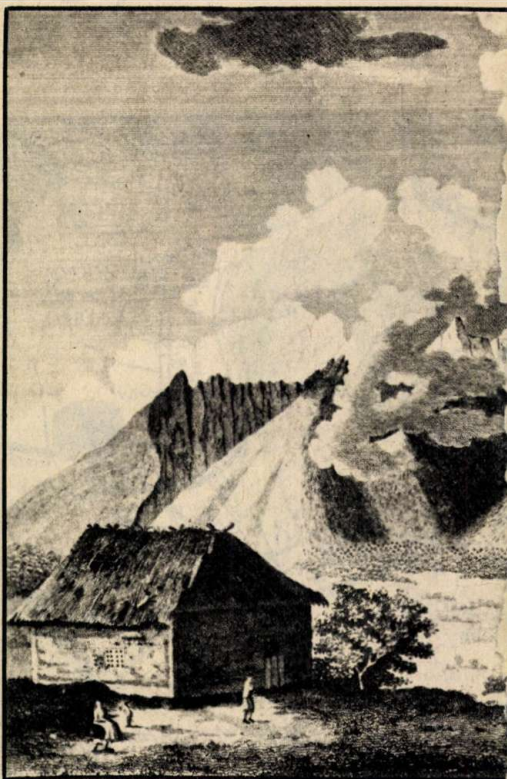
Vácon és *Szentendrén* keresztül jutott el *Budára*. Nem tudjuk, hogy meddig tartózkodott a fővárosban, de ahhoz elég időt töltött ott, hogy sok mindent alaposan megfigyeljen. Rendkívül értékes fejezete könyvének a Budáról szóló, hiszen a kívülálló számos dolgot jobban, pontosabban észrevehetett és lejegyezhetett, mint a kortárs magyar szerzők.

Mint szövegéből kiderül, mélyen elszomorította a főváros *egészségügyi állapota*. A városban ugyanis csak két kórház volt; „az, amelyik az egyetemhez tartozik, jó, de nagyon kevés férőhely van benne, mindössze 12—15 beteg számára; a másik, amely a városé... meggyőződésem szerint a legrosszabb Európában... Itt minden, az épület, a berendezés, a személyzet stb. nyomorúságos, bűdös és piszkos. Láttam egy szerencsétlen haldoklót, akinek arcát legyek lepék el...”

A két *színházról* megjegyezte: „A budai igen jó, a pesti azonban kicsi, ócska színpalakkal és díszletekkel. A darabokat rendszerint német nyelven játszik, az utóbbi években azonban néhányat magyarul is bemutattak.”

Townson egyik legemlékezetesebb ma-

gyarországi élménye a *pesti vásár* volt. „Ez a legnagyobb az egész királyságban, és nyolc vagy tíz napig is eltart; sok kereskedő jön Bécsből, magukkal hozván portékáikat. De a legfőbb árucikkek Magyarország »természetes termékei« voltak, s ezek közül is a legfontosabbak a lovak. A szarvasmarhához hasonlóan ezeket is csapatokban hajtják a piacra

Csúcsok Késmárk közelében

a nagy pusztákról; egészen vadak, még sosem volt kötőfék a fejükön. Amikor a vásárló megveszi valamelyik lovat, azt nem könnyű dolog megfogni, valósággal birkózni kell vele, s ilyenkor rendszert megvadul, és nagyon veszélyes...” Megállapította, hogy az egyik legfontosabb áru a dohány — de igen drágának találta.

Kellemes benyomást tettek utazónkra a tágas és szépen díszített fővárosi *kávéházak*, s különösen figyelemre méltónak tartja, hogy a legtöbb helyen két biliárdterem is volt, az egyik a *nem do-*

hányzók számára. Leírja, hogy a kávéházakban „kényelmesen lehet ebédelni”. „A kontinensi szokás szerint — folytatja — minden rendű és rangú ember, s mindkét nem képviselői bemehetnek a kávéházakba; a púderos kabátú fodrászok és az öreg piaci kofák ugyanúgy ide jönnek kávézni vagy likőrt inni, mint a bárók vagy a grófok.”

Kirándulás a történelembe

Útleírását itt megszakítja Townson, hogy hosszú fejezetet szenteljen a magyar történelemnek, a *politikai életnek*, különösen részletesen tárgyalva saját korát. Lehangoltan állapítja meg, hogy ebben az országban — ellentétben Angliával — *sem polgár, sem paraszt nem szerezhet földet*, ha nem válik nemessé. Úgy érzi azonban, hogy a magyar parasztok még mindig *jobb helyzetben vannak*, mint északi szomszédaik, a lengyel vagy az orosz parasztok.

Leírása szerint a magyarok *igen sérelmesnek* találták, hogy az uralkodó alig látogatja meg hazájukat, nem hív össze országgyűlést, évekig nem töltötte be a

nádor hivatalát, s hogy az országot tartományként, királyi biztosokkal igazgatta.

Az akkor már fejlett gazdaságú, tőkés Anglia szülöttét megdöbbenette, hogy Magyarországon *csak a nemes számít embernek*, még a városokat is a nemesek képviselik az országgyűléseken. Felszakad belőle a kiáltás. „De mi a nemzet? Kik alkotják a nemzetet? Kiknek vannak értékes jogaik? — Ebben az országban, csakúgy mint másutt, ahol a társadalom még gyermekkorát éli, a nemzet, ó jaj, nem más, mint a nemesség és a papság arisztokratikus testülete; és a közösség termelő rétegének, a polgároknak és a parasztoknak alig van vagy egyáltalán nincs joguk és beleszólásuk a közügyekbe, mégis nekik kell viselniük alávetetten az állam minden terhét.”

Valószínűleg eddig juthatott Townson műve írásában, amikor eljutott hozzá a *magyar jakobinus mozgalom* leleplezésének és vezetői kivégzésének híre. Különösen Hajnóczy halála döbbenette meg, mert őt személyesen ismerte. Így kiált fel: „De Hajnóczy, becsületes Hajnóczy, mily szomorú balszerencse lett osztályrészed víg találkozásaink óta! Nem igaz, hogy te az állam ellen konspiráltál, irigyen feljebbvalóidra, pusztulásukra törtél... Hiszem, hogy igazságtalanul vesztetted életedet! De én barátod maradok, s valahányszor alkalom adódik, ápolom emlékedet...” Townson, a békés, nyugalmat szerető természetűdös tehát nem tudta elfogadni az állam, a fennálló társadalmi rend elleni összeesküvés gondolatát, annak ellenére sem, hogy magyarországi tartózkodása során megismerte az ország félgymati állapotát, s *teljes egészében egyetértett* a magyar nemzet reformtörekvéseivel.

Budától Pozsonyig

Townson útja Budáról Egerbe vezetett. Meglátogatta a liceumot, s azt egyetemnek nevezi. Nagy elismeréssel szól róla, jobbnak mondja *Itália* bármely egyeteménél: különösen az *obszervatórium* keltette föl az érdeklődését — ennek műszerei Londonból származtak.

Egerből a *Hortobágyon* keresztül *Debrecenbe* utazott. A „várost” nagy falunak tekinti, amelyben mindenre rátelep-

szik a kálvinizmus komor hangulata. Említésre érdemesnek tartja azonban, hogy a kollégiumnak egyik, a cigányok nyelvét ismerő professzora Angliában járt, ahol találkozott s nehézség nélkül elbeszélgetett ott élő cigányokkal.

később keserűen vette tudomásul, hogy a *Royal Society* (az angol tudományos akadémia) két tagja már járt ott, és le is írta a barlangot.

Fölkereste *Kassát, Lőcsét, Késmárkot*. S mielőtt *Pozsonyban* befejezte volna

Ílyennek látta Townson Visegrádot

Nagyváradon keresztül aztán Tokajba ment Townson, s ott — a vesszők elültetésétől kezdve az érő bor kezeléséig — tanulmányozta a tokaji bor készítésének módját. *Sárospatakon* megtekintette a kollégiumot és a Rákóczi-várat. Megnézte *Aggteleket*. Azt hitte, hazájából ő az első, aki bejárta a barlangot;

utazását, még Kocsra is ellátogatott, „amelyről azt állítják, hogy nevet adott a kocsinak, mivel itt készítették az első ilyen járművet. Johnson a Nagy Szótárban azt mondja, hogy a kocsi magyar találmány” (a „coach” — ejtsd: koucs — szót a legújabb angol szótárak is magyar eredetűnek mondják).

Townson minden bizonnyal élvezte öt hónapig tartó magyarországi útját, hiszen könyvét máskülönben nem ezek-

kel a szavakkal fejezte volna be: „A magyarok az emberiség nemes népe, s az összes nemzetek közül, amelyek közt megfordultam, őket becsülöm leginkább.” Elismeréssel írt mindarról, amit jónak talált — ám a hűvös kritikától

tódott a Habsburg-ház trónfosztásának gondolata. Berzeviczy Gergely például — ettől remélve a magyar ipar fejlesztését és a tőkefelhalmozás meggyorsulását — angol királyt szeretett volna látni Magyarországon trónján.)

sem tartózkodott, ha valamivel nem értett egyet. Könyve — néhány apróbb pontatlanságot nem tekintve — a XVIII. század végi Magyarországnak jó keresztmetszetét adja érthető, gördülékeny és élvezetes stílusban. Hamarosan ismertté is vált Európa-szerte. Lefordították németre és franciára. Hazánkban inkább a francia fordítást olvasták. (A könyv iránti itthoni érdeklődést magyarázza, hogy a XVIII. század végén ismét fölve-

Magyar paraszt és magyar nemes a XVIII. század utolsó évtizedében (Townson rajzai alapján készített metszetek)

Townson műve a mai olvasót is megfogadja. Történetileg helytálló megfigyelései és megállapításai okán megérdemelné, hogy bizonyos részei magyar fordításban is megjelenjenek.

Dr. Rapcsák János